
Åpent

ARE BREAN

are.brean@tidsskriftet.no

Are Brean er sjefredaktør i Tidsskriftet. Han er spesialist i nevrologi og ph.d.

Plan S har som mål å gi umiddelbar åpen tilgang til all offentlig finansiert forskning. Tradisjonelle forlagshus og mange forskere føler seg truet. Men endringene vil komme.

Foto: Einar Nilsen

Sommeren 1664 fikk Henry Oldenburg (1619–77) en god idé – en ny måte å tjene penger på (1). Han foreslo for vitenskapsselskapet Royal Society å starte en publikasjon som han selv skulle finansiere, mot å få inntekter fra abonnementsalget. *The Philosophical Transactions of the Royal Society* ble verdens første vitenskapelige tidsskrift. Overskuddet ble imidlertid magert. Selv på det mest innbringende dekket det knapt husleien (1).

I nesten 300 år var tidsskriftene som regel drevet av ulike vitenskapelige selskaper. Robert Maxwell (1923–91) endret dette. Hans idé var ikke så ulik Oldenburgs, bare mer kommersielt vellykket. Fra forskerne fikk han tilnærmet gratis innhold, som han deretter kunne selge i form av dyre abonnementer (2). Han forsto det akademiske spillet: Hver artikkel er unik og ny. Fordeler man dem på flere tidsskrifter, må bibliotekene betale for flere tidsskrifter. Oppskriften virket: I 1959 eide hans forlag, Pergamon Press, 40 tidsskrifter. Seks år senere eide det 150 (2), og i 1991 kjøpte Elsevier det hele for 770 millioner dollar (3). Siden har dette blitt en av verdens mest lukrative forretningsområder. Elsevier hadde i 2010 en profittmargin på 36 % – høyere enn både Google, Facebook og Amazon (2).

Det er ikke rart at bevegelsen for åpen tilgang til forskning (open access) raskt fikk vind i seilene tidlig på 2000-tallet. Ideen var at om forskningsartikler ble gratis, ville forlagshusenes lukrative forretningsmodell falle sammen. Så enkelt var det likevel ikke. Selv i den digitale tidsalder koster det penger å kvalitetssikre, redigere og publisere. I den gamle modellen betalte abonnentene. I den nye betaler forskerne. Selv om kanskje bare 30 % av åpen tilgang-tidsskriftene har forfatterbetaling, er de færreste av dem blant topp-tidsskriftene – simpelthen fordi det koster penger å foredle frem et manuskript til en god artikkel. Følgelig korrelerer størrelsen på forfatterbetalingen i stor grad med tidsskriftets kvalitet (4).

Røvertidsskriftene som lar deg publisere «forskning» helt uten reell kvalitetskontroll, men mot en klekkelig forfatterbetaling er en annen bivirkning av åpen tilgang (5). Det samme er tidsskriftenes forgjengelige natur: Hittil har omtrent bare halvparten vist seg å overleve over tid (6). I tillegg kan nesten ingen av åpen tilgang-tidsskriftene tilby alt det andre som tradisjonelle vitenskapelige tidsskrifter tilbyr: Analyser, vitenskapelige nyheter, lederartikler, referater, anmeldelser – alt dette som man som tidsskriftleser setter nesten like høyt som de originale forskningsartiklene.

Da er det kanskje ikke så rart at forskerne har vært trege til å omfavne åpen tilgang (bortsett fra når de selv skal lese artikler, selvsagt). I 2015 ble bare 12 % av alle forskningsartikler publisert med full åpen tilgang (gold open access) (7). Selv når finansieringskildene eksplisitt krever publisering med full åpen tilgang, er det bare om lag to tredeler av forskningen som faktisk blir publisert på den måten (8).

Det er ingen tvil om at måten vitenskap publiseres og dissemineres på er i rask endring. Den samme digitale teknologien som la grunnlaget for omveltning av musikk-, film-, TV- og mediebransjen, revolusjonerer også vitenskapelig publisering. Det er grunn til å tro at disse endringene totalt sett vil være av det gode (9). Ikke minst gjelder dette i et globalt perspektiv, der åpen tilgang også må ses i sammenheng med den enda større diskusjonen om åpen forskning (open research) (9).

Når nå 14 nasjonale europeiske forskningsråd sammen med Wellcome Trust og Gates Foundation har samlet seg om Plan S, et felles initiativ med mål om umiddelbar åpen tilgang til all offentlig finansiert forskning, er det særdeles lite fruktbart å insistere hardnakket på at publiseringsverdenen skal forbli den samme som før. Vi må selvsagt

diskutere hvordan og hvor fort endringen skal skje. Mange av løsningene er fortsatt uavklarte. Likevel: Endringstrykket har lenge kommet fra teknologiske fremskritt og fra alle som konsumerer forskning. Når nå de som finansierer forskningen gjør felles sak, står det i grunnen bare enkelte forskere igjen i den gamle tiden – sammen med kapitalkreftene bak et av verdens mest lukrative forretningsområder: tradisjonell vitenskapelig publisering.

LITTERATUR

1. Fyfe A, McDougall-Waters J, Moxham N. 350 years of scientific periodicals. *Notes Rec R Soc Lond* 2015; 69: 227 - 39. [PubMed][CrossRef]
2. Buranyi S. Is the staggeringly profitable business of scientific publishing bad for science? *The Guardian* 27.6.2017.
<https://www.theguardian.com/science/2017/jun/27/profitable-business-scientific-publishing-bad-for-science> (29.11.2018).
3. Cohen R. Profits – Dick Snyder's ugly word. *The New York Times* 30.6.1991.
<https://www.nytimes.com/1991/06/30/business/profits-dick-snyder-s-ugly-word.html> (29.11.2018).
4. Crotty D. The Pay It Forward Project: Confirming what we already knew about Open Access. *The Scholarly Kitchen* 9.8.2016.
<https://scholarlykitchen.sspnet.org/2016/08/09/the-pay-it-forward-project-confirming-what-we-already-knew-about-open-access/> (28.11.2018).
5. Brean A. Dr. Dreiers metode. *Tidsskr Nor Legeforen* 2017; 137. doi: 10.4045/tidsskr.17.0964. [PubMed][CrossRef]
6. Björk BC, Shen C, Laakso M. A longitudinal study of independent scholar-published open access journals. *PeerJ* 2016; 4: e1990. [PubMed][CrossRef]
7. Ware M, Mabe M. *The STM Report. An overview of scientific and scholarly journal publishing.* Haag: STM, 2015. https://www.stm-assoc.org/2015_02_20_STM_Report_2015.pdf (28.11.2018).
8. Larivière V, Sugimoto CR. Do authors comply when funders enforce open access to research? *Nature* 24.10.2018. <https://www.nature.com/articles/d41586-018-07101-w> (28.11.2018).
9. Tennant JP, Waldner F, Jacques DC et al. The academic, economic and societal impacts of Open Access: an evidence-based review. *F1000 Res* 2016; 5: 632. [PubMed][CrossRef]

Publisert: 10. desember 2018. *Tidsskr Nor Legeforen*. DOI: 10.4045/tidsskr.18.0924
© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 10. juli 2026.